

PROTESTANTEN IN DE LOOPGRAVEN

De strijd om de ziel van de Belgische soldaat tijdens de Eerste Wereldoorlog

- Aaldert Prins -

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd niet alleen strijd gevoerd tegen de Duitse bezetter, maar werd ook gestreden om de ziel van de Belgische soldaat. Terwijl er in de vigerende literatuur al uitvoerig is stilgestaan bij het rooms-katholieke soldatenapostolaat, de inzet van de Frontbeweging, de rooms-katholieke aalmoezeniers en brancardiers voor het morele en lichamelijke welzijn van de soldaten, is tot nu toe weinig aandacht besteed aan de bijdrage die de protestantse legeraalmoezeniers en protestantse burgerinitiatieven op deze terreinen leverden¹. Dit artikel beoogt een overzicht te geven betreffende protestants soldatenapostolaat en protestantse humanitaire hulp. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog werd het aantal protestanten in België op iets meer dan 40.000 personen of 0,5 % van de bevolking geschat². Tijdens de oorlog blijken zowel protestantse aalmoezeniersdienst als internationale protestantse humanitaire / missionaire organisaties met beduidend meer soldaten in contact te hebben gestaan dan verwacht mocht worden op grond van bovenstaande cijfers. Dit roept verschillende vragen op. Telde het Belgisch leger vanaf het begin al proportioneel meer protestanten? Was het protestantisme aantrekkelijker door het ontbreken van een kerkhiërarchie? Vulden de protestantse legeraalmoezeniers hun taak anders – aantrekkelijker – in dan de rooms-katholieke collega's? En ging het om een tijdelijk fenomeen of vormde dit de aanzet voor een substantiële groei van het Belgisch protestantisme in het Interbellum?

I. Legeraalmoezeniers aan de vooravond van 4 Augustus 1914

Organisatie

Tot september 1914 was het Belgisch soldatenapostolaat volledig in handen van Rooms-katholieke aalmoezeniers. Hun speelruimte was evenwel beperkt. Alleen in de hospitalen mochten ze op eigen initiatief met niet-katholieken een gesprek aangaan. In de kazernes was enkel contact toegestaan met militairen die daar zelf om vroegen. Initiatieven om de eigen geloofsovertuiging op te dringen waren expliciet verboden³. De verbreding naar andere levensbeschouwingen en zingevingen werd echter tijdens het begin van de Eerste Wereldoorlog ingezet.

Aanvraag voor een protestantse legeraalmoezenier

Voor zover bekend vroeg de lokale afdeling te Nessonvaux (provincie Luik) van de *Unions Chrétiennes des Jeunes Gens* (UCJG), internationaal beter bekend als de *Young Men Christian Association* (YMCA), in 1876

als eerste aandacht voor de situatie van protestanten in het Belgische leger⁴. Vijf jaar later werd, op voorstel van diezelfde afdeling, een werkgroep opgericht die zich specifiek met deze doelgroep moest gaan bezighouden⁵.

Omdat ook heel wat niet-protestantse soldaten interesse toonden voor door de UCJG verspreide Nieuwe Testamenten en christelijke lectuur, werd een niet nader genoemd Antwerps lid aangeduid om hen in de kazernes op te zoeken. In de liberale Brusselse krant *Le Journal de Bruxelles* kwam er kritiek op dit protestants activisme, die het beschouwde als een clericalisering van het leger⁶.

Desondanks ontstonden in Brussel (1883), Antwerpen (1884), Doornik (1902) en Gent (1898) militaire UCJG-afdelingen⁷. Vanaf 1901 was men tijdens militaire manoeuvres ook actief in het kamp te Beverlo. Ook werd rond deze tijd vergeefs een aanvraag ingediend om een protestants legeraalmoezenier aan te stellen⁸.

1. Doorgaans blijft de vermelding van het Belgisch protestantisme in het kader van Eerste Wereldoorlog beperkt tot de rol van de Friese dominee Jan Derk Domela Nieuwenhuis Nyegaard in het Vlaams activisme of die van de rechterhand van koning Albert, de orthodox protestantse Emile Galet. Zie bijvoorbeeld SOPHIE DE SCHAEFDRIJVER, *De Grote Oorlog. Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Antwerpen, 2013, p. 159-160, 174, 279, 298. 2. Kenmerkend voor het protestantisme is de versplintering en het ontbreken van een overkoepelend gezag. De grootste twee denominaties waren de Bond van Protestants Evangelische Kerken (BPEK) met zo'n 28.000 leden en de Belgische Christelijke Zendingskerk (BCZK) met 12.000 leden. Daarnaast waren er ook nog kleinere clusters zoals de stads- en landevangelisatie Silo, het Leger des Heils, Baptisten, de Gereformeerde Kerk, zogenaamde Open en Gesloten Broeders en de Liberale Protestantse Kerk [HENRI K. ANET, "Protestant Churches in Belgium. The Religious Conditions Under Military Rule", in *Missionary review of the world*, 1916 (39), p. 33; LOUISE SEYMOUR HOUGHTON, *Handbook of French and Belgian Protestantism*, New York, 1919, p. 72-73]. 3. JEAN-HENRI LECONTE, *Aumôniers Militaires Belges de la Guerre 1914-1918*, - Centre d'Histoire Militaire. Travaux 5, Bruxelles, 1969, p. 19. 4. *Idem*, p. 43. 5. Veel meer dan zijn naam, W. de Koning, is niet bekend [HUGH R. BOUDIN, *Histoire des Unions Chrétiennes des Jeunes Gens (YMCA) en Belgique*, Flavion-Florennes, 1983, p. 38]. 6. *Idem*, p. 49. 7. *Idem*, p. 48, 89, 383. 8. *Idem*, p. 60.

II. De verbreding van de aalmoezeniersdienst tijdens de Eerste Wereldoorlog

Tijdens de algehele mobilisatie van 31 juli 1914 kreeg de Bond van Protestants Evangelische Kerken (BPEK), sinds 1839 de officiële gesprekspartner van de overheid met het protestantisme, het verzoek een lijst op te stellen van predikanten die op officiële basis konden fungeren als protestantse legeraalmoezeniers in tijd van oorlog⁹. Zij moesten desgewenst pastorale bijstand verlenen aan de gewonde (protestantse) militairen, die daar in de lokale ziekenhuizen zouden worden verzorgd. Toen het Duitse leger op 1 augustus 1914 België binnenviel, werden slechts vier protestantse predikanten als brancardier door het leger ingelijfd¹⁰. De verklaring voor dit lage aantal is het groot aantal predikanten met een buitenlandse nationaliteit.

Omdat de aalmoezeniersdienst bij het uitbreken van de gevechten zwaar onderbemand was, vaardigde de minister van Oorlog, Charles de Broqueville op 7 augustus 1914

een besluit uit, dat alle bedienaars van erkende erediensten onbeperkte toegang kregen tot alle gewonden¹¹. Hulp van buitenlandse geestelijken werd, mits goedkeuring door het ministerie van Justitie, toegejuicht¹². Hierop meldden zich zesentwintig Rooms-katholieke, twaalf anglicaanse, drie joodse en negen protestantse bedienaars van de eredienst aan. De anglicanen waren allen Britten, de protestanten hadden de Zwitserse of Nederlandse nationaliteit¹³. Doordat de niet als brancardier gemobiliseerde predikanten zich niet met het Belgisch leger terugtrokken tot achter de IJzer, bleef hun dienstverlening aan (gewonde) protestantse soldaten eerder beperkt¹⁴.

De eerste officiële protestantse legeraalmoezenier van België was Victor Andry. Tijdens het beleg van Namen (20-25 augustus 1914) werd deze predikant-brancardier, vanwege het tekort aan aalmoezeniers of geestelijk verzorgers, op eigen verzoek – en voor de duur van het beleg – hiertoe aangesteld door de plaatselijke commandant¹⁵. Ondertussen observeerde een andere predikant-brancardier, Pierre Blommaert, het

9. Sinds 1839 was de Synode van de BPEK de wettelijke vertegenwoordiger namens het hele Belgisch protestantisme naar de overheid. De andere protestantse denominatie van dat moment, de BCZK, huldigde toen nog een strikte scheiding tussen kerk en staat en was hier derhalve niet in geïnteresseerd. 10. Het betrof BCZK predikant Victor Andry, BPEK predikant Joseph Hugé, theologiestudent Henri Durand en Pierre Blommaert (EMILE M. BRAEKMAN, *Pierre Blommaert, stichter van het Belgisch protestants militair aalmoezenierschap*, Brussel, 1954, p. 7; HUGH R. BOUDIN, *Histoire...*, p. 101). 11. De dienst telde op 5 augustus 1914 26 (hulp)aalmoezeniers en 25 geestelijken (JEAN-HENRI LECONTE, *Aumôniers...*, p. 360-361). 12. *Journal Militaire Officiel*, Brussel, 1914, DL. 2, p. 132. 13. GUY DE WIN, *Belgische Legeraalmoezeniers*, z.pl., 1994, p. 25, 73-74. 14. Voor zover bekend handelden de joodse en anglicaanse bedienaars van de eredienst evenzo [*Rapport présenté au synode de l'Union des églises évangéliques protestantes de Belgique*, s.l., 1919 (AVPKB, VPKB, nr. 280); tekst artikel "L'aumônerie protestante dans l'Armée Belge," in *Le Semeur Vaudois*, 21.7.1917 (AVPKB, VPKB, nr. 280)]. 15. HUGH R. BOUDIN, "Protestantse burger en legeraalmoezeniers ten dienste van Belgische militairen, krijgsgevangenen en geïnterneerden tijdens de wereldoorlog 1914-1918", in *Belgische Protestantse Biografieën*, 1990, p. 2.

Soldatenafdeling van de Belgische YMCA of UCJG. (Collectie Belgische Evangelische Zending, Evadoc)

functioneren van de Rooms-katholieke aalmoezeniers. Dit confronteerde hem met zijn eigen religieus isolement. Hierop rees bij hem de idee een protestantse legeraalmoezeniersdienst op te richten¹⁶. Die zou niet alleen pastorale zorg kunnen verlenen, maar ook begrafenissen verzorgen. Gesneuvelde protestanten zouden immers, vaak tegen de wens van de ouders, burgerlijk of rooms-katholiek begraven worden.

Blommaert wist zijn voorstel over te maken aan BPEK-synodevoorzitter Paul Rochedieu, die zich op dat moment al in bezet gebied bevond¹⁷. Als officiële vertegenwoordiger van het Belgisch protestantisme diende deze hiervoor op 4 september 1914 een dossier in bij het ministerie van Justitie¹⁸. Dat speelde vervolgens de aanvraag door naar het ministerie van Oorlog, dat op dat moment de bevoegde instantie was. Rochedieu zette zijn aanvraag kracht bij door te stellen dat zich in “de Versterkte Stelling van Antwerpen” enkele honderden protestantse militairen bevonden, waarvan velen vrijwillig dienst hadden genomen¹⁹. Waar hij deze informatie vandaan haalde is niet bekend. Gezien de moeizame speurtocht die Blommaert na zijn aanstelling moest ondernemen om geloofsgenoten te lokaliseren, lijkt dit eerder natte vinger werk geweest te zijn.

Desondanks werd Rochedieus verzoek gehonoreerd. Blommaert werd op 14 september 1914 aangesteld “*comme aumônier volontaire*

pour la durée de la guerre”²⁰. Het ministerieel besluit bevatte geen motivatie. Gezien de penibele situatie waarin het Belgisch leger zich bevond, zal de verwachte positieve invloed op het moreel van protestantse soldaten zwaar hebben meegewogen. Een ander element in het dossier zal vermoedelijk de zogenaamde *union sacrée* (Godsvrede) zijn geweest. Verder zal men bondgenoot Engeland, met een significante protestantse populatie, niet voor het hoofd hebben willen stoten. Tot slot is het niet ondenkbaar dat de adjudant en vroegere leermeester van Koning Albert, de protestant Harrie Jungbluth, een aandeel heeft gehad in deze gunstige beslissing.

Door de oprichting van een protestantse aalmoezeniersdienst in het Belgisch leger was het feitelijk Rooms-katholiek monopolie in het soldatenapostolaat onherroepelijk doorbroken. Hiermee werd de weg gebaad voor de latere verbreding met joodse legeraalmoezeniers (1927) en humanistische consulenten (1997). Een vergelijkbare verbreding deed zich vrijwel gelijktijdig in het Britse leger voor. Aanvankelijk leverden enkel de anglicaanse, rooms katholieke en presbyteriaanse kerk aalmoezeniers voor de *Army Chaplains' Department*. Tijdens de oorlog begonnen meerdere protestantse denominaties, die zich tot dan toe hiervan afzijdig hadden gehouden, ook aalmoezeniers te leveren, zoals baptisten, diverse methodistische denominaties en het Leger des Heils. Ook werd de Britse aalmoezeniersdienst

16. EMILIE M. BRAEKMAN, *Pierre Blommaert...*, p. 7. 17. Voor een biografie zie HUGH R. BOUDIN, “Rochedieu, Léon Paul Albert Louis”, in *Belgische Protestantse Biografieën*, Brussel, 1996, p. 1-8. 18. EMILIE M. BRAEKMAN, *Pierre Blommaert...*, p. 8; Rochedieu, 4.9.1914 (AKLM, *Pierre, AUM 72*, nr. 104). 19. EMILIE M. BRAEKMAN, *Pierre Blommaert...*, p. 9. 20. *Ministère de la Guerre, 1re Direction générale/Personnel N° 29* (AKLM, *Pierre Blommaert, AUM 72*, nr. 104).

versterkt met acht joodse rabbi's. Om een juiste verdeling naar religieuze overtuiging te garanderen, werd een *Interdenominational Advisory Committee* opgericht²¹.

De keuze voor Blommaert als eerste protestantse legeraalmoezenier, had niet alleen te maken met het feit dat hij initiator en predikant was. Door een verleden in het leger kende hij de militaire geplogenheden. Bovendien kon zijn viertaligheid de contacten met andere betrokkenen in het conflict vergemakkelijken²². Doordat noch Blommaert noch het leger beschikten over een lijst met protestantse soldaten, moest hij deze door prospectie opsporen. Op relatief korte tijd wist hij vijftien gewonde protestanten onder de in totaal tachtigduizend soldaten op te sporen²³. Voor zover bekend ontbraken voorsn

contacten met ongedeerde protestantse militairen.

Na de val van Antwerpen trok Blommaert met zijn eenheid naar de Belgische kust, waar hij vanaf 10 oktober 1914 dezelfde functie uitoefende. Door de opmars van het Duitse leger vluchtte hij al enkele dagen later van Oostende naar Folkestone. Hier zou hij inspiratie opgedaan hebben voor de latere uitbouw van de Belgische legeraalmoezeniersdienst²⁴. Na zijn demobilisatie op 17 oktober 1914 trok hij naar Nederland, waarna hij op 25 november 1914 opnieuw en met succes zijn diensten aanbod als protestants legeraalmoezenier²⁵. Vanaf 1 februari 1915 was hij (opnieuw) in dienst als hulpaalmoezenier 2de klas voor de protestantse eredienst²⁶.

21. EDWARD MADIGAN & MICHAEL SNAPE, "Introduction : British Army Chaplaincy in Context", in *Ther Clergy in Khaki, New Perspectives on British Army Chaplaincy in the First World War*, – Asgate Studies in First World War History, Farnham, 2013, p. 1-2, 8; *The War Office, Statistics of Military Effort of the British Empire Soldier*, London/New York, 2005, p. 89; NEIL E. ALLISON, *The Official History of the United Board, Volume One; The Clash of Empires 1914-1939*, s.l., 2008, p. 37. 22. Tussen 1901 en 1905 was hij geregeld in actieve dienst. Vanaf 1 oktober 1909 stond hij als reservist geregistreerd. *Rapport présenté au synode*, 1919; JEAN-HENRI LECONTE, *Aumôniers...*, 107; Informatiefiche (AKLM, *Pierre Blommaert*, AUM 72, nr. 104). 23. Tussen 1901 en 1905 was hij geregeld in actieve dienst. Vanaf 1 oktober 1909 stond hij als reservist geregistreerd. *Rapport présenté au synode*, 1919; JEAN-HENRI LECONTE, *Aumôniers...*, 107; Informatiefiche (AKLM, *Pierre Blommaert*, AUM 72, nr. 104). 24. Meer bepaald zou hij zich hebben laten inspireren door de *United Army Board*. Deze kreeg pas gestalte toen Blommaert Folkestone al verlaten had. In de reguliere *Army Chaplains' Department* bevonden zich evenwel al protestantse aalmoezeniers. Of een van hen zich in Folkestone bevond tijdens Blommaerts verblijf aldaar is niet geweten. Desalniettemin volgt Boudin de Condy's redenering wel (ERIC CONDY, "The Work of the Churches" en E.M. LIDDELL, "Shaping the New Army", in *Folkestone during the War*, s.l.n.d., resp. p. 229 en p. 63-64; HUGH R. BOUDIN, "Protestantse burger en legeraalmoezeniers", p. 37; EDWARD MADIGAN & MICHAEL SNAPE, "Introduction : British Army Chaplaincy in Context", p. 2). 25. Motivatie voor de beslissing was het ontbreken van Belgische soldaten ter plekke. In Nederland was hij werkzaam als predikant en als medewerker op het Frans consulaat. Ministerieel besluit 29, 10.10.1914 (AKLM, *Pierre Blommaert*, AUM 72, nr. 104); Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Oorlog, 22.12.1914 (AKLM, *Pierre Blommaert*, AUM 72, nr. 104); EMILE M. BRAEKMAN, *Pierre Blommaert...*, p. 9. 26. En niet 3 november zoals vermeld bij Braekman. In 1922 werd zijn dossier herzien, waardoor de periode tussen 1 oktober 1914 en 1 februari 1915 ook werd meegeteld voor zijn dienstjaren. *Pierre Blommaert* aan mincister de Broqueville, 25.11.1914 (AKLM, *Pierre Blommaert*, AUM 72, nr. 104; EMILE M. BRAEKMAN, *Pierre Blommaert...*, p. 10).

Bond der H. Schriften (Afdeeling voor Belgische Soldaten) Leden-Uittreksel.	BOND DER H. SCHRIFTEN (AFDEELING VOOR BELGISCHE SOLDATEN).
Naam en Graad	 Ik zal trachten steeds een Bybel, een Nieuw Testament, of Evangelie op my te dragen, er dagelyks een gedeelte van te lezen endit te overwegen.
No. Regt.	Naam
Woonplaats	“Onderzoekt de Schriften, want gij meent in dezelve het eeuwige leven te hebben, en die zijn het die van mij getuigen.”—John 5. 39.
Dit gedeelte te bestellen aan: Den heer R. C. NORRON, Secretaris, c/o Scripture Gift Mission, 15 Strand, London, W.C.	Dit gedeelte dient door den soldaat bewaard te worden.

Lidkaart van de Bond der Heilige Schriften, waarvan een strook naar het Londense secretariaat werd gestuurd. Er zouden zo'n 15 à 18.000 soldaten een lidkaart hebben ingevuld. (Collectie Belgische Evangelische Zending, Evadoc)

Ondertussen was er door middel van KB's een duidelijker organisatorische structuur ontstaan voor de aalmoezeniersdienst, die gezagsmatig onder de Medische Dienst viel²⁷. Blommaert kreeg de opdracht om vanuit Calais alle militaire ziekenhuizen en veldhospitalen in de kuststreek tussen Calais en De Panne te bedienen²⁸. Binnen een maand tijd wist hij zo'n driehonderd protestantse soldaten te lokaliseren op een totaal aantal van zo'n vijftigduizend frontsoldaten²⁹. Dit aantal komt aardig overeen met de vooroorlogse religieuze verhoudingen in België. Om ook zicht te krijgen op de protestanten aan de frontlinie en in het hinterland, vroeg en kreeg Blommaert in april 1915 de toelating voor prospectie³⁰. Op basis van zijn bevindingen vroeg hij in een rapport om vijf extra aalmoezeniers: twee voor de frontstreek en drie voor de achterliggende gebieden³¹. Dit voorstel werd op 23 mei 1915 gehonoreerd, waarna Blommaert voor de duur van de oorlog werd aangesteld als *aumônier adjoint 1ère classe*³².

Doordat de meeste Belgische predikanten bij hun kerk in bezet gebied gebleven waren, diende Blommaert landgenoten in het buitenland te recruterende die over de vereiste kerkelijke papieren beschikten³³. Door hun prospectie liep het aantal geregistreerde protestanten

snel op tot vijftienhonderd op een totaal van een kleine tweehonderdduizend man³⁴. Met een aandeel van 0,75 % zien we voor het eerst een duidelijke afwijking van het globale plaatje. Een mogelijke verklaring is het opstellen van een document door Blommaert waarop de soldaat zijn protestantse geloofsovertuiging en eventuele vraag om bijstand van een protestantse aalmoezenier kon aanduiden³⁵. Er was immers geen controle (mogelijk) op het waarheidsgehalte van de ondertekening door soldaten. Een vergelijkbare situatie deed zich in het Britse leger voor. Analyse van de denominationele affiliatie van de soldaten daar wijst er op dat de soldaten er niet altijd hun eigen protestantse denominatie opgaven, maar vermoedelijk die van de aalmoezenier onder wiens zorg men viel en bij wie men zich kennelijk goed op zijn gemak voelde³⁶. Het is derhalve plausibel dat ook in het Belgisch leger sommige soldaten de verklaring van protestantse geloofsovertuiging ondertekenden vanwege de dienstverlening van het protestants soldatenapostolaat of het charisma van een protestantse legeraalmoezenier en niet vanwege hun eigen protestantse overtuiging.

Vanwege de voortdurende verplaatsing van legeronderdelen aan het front, was de sec-

27. JEAN-HENRI LECONTE, *L'Aumônerie Militaire Belge. Son évolution de l'époque hollandaise à l'organisation actuelle*, – Centre d'Histoire Militaire, Travaux 1, Bruxelles, 1966, p. 27-28.

28. In De Panne stelde Dr. Antoine Depage hem een zaaltje ter beschikking voor protestantse erediensten (Id., *Aumôniers...*, p. 44; EMILE M. BRAEKMAN, *Pierre Blommaert...*, p. 10). 29. LUC DE VOS, *De Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 2003, p. 62. 30. *Rapport présenté au Synode*, 1919 (AVPKB, VPKB, nr. 280); JEAN-HENRI LECONTE, *Aumôniers...*, p. 15; *Le Semeur Vaudois* (AVPKB, VPKB, nr. 280). 31. EMILE M. BRAEKMAN, *Pierre Blommaert...*, p. 11. 32. De Broqueville aan Pierre Blommaert, 25.5.1915 (AVPKB, VPKB, 280). 33. *Rapport présenté au synode*, 1919 (AVPKB, VPKB, nr. 280). Voor de namen en de sectorale indeling zie GUY DE WIN, *Belgische Legeraalmoezeniers...*, p. 26. 34. EMILE M. BRAEKMAN, *Pierre Blommaert...*, p. 14. 35. J. R. LECONTE, *Aumôniers...*, p. 45-46. 36. RICHARD SCHWEITZER, *The Cross and the Trenches. Religious Faith and Doubt Among British and American Great War Soldiers*, Westport, 2003, p. 43-45.

torale taakverdeling niet ideaal. Blommaert vroeg en verkreeg in 1916 per legerdivisie een eigen aalmoezenier. Achter het front kon de sectorale indeling in grote lijnen blijven bestaan³⁷. Hierdoor kon de dienst met zeven personen versterkt worden. Ditmaal werden ook twee Fransen aangeworven, Paul Teissonnière en Jules Rambaud³⁸. Beiden waren voor de oorlog respectievelijk in Luik en Brussel als predikant werkzaam geweest, waardoor ze voldoende vertrouwd waren met de Belgische samenleving. Later zouden er nog meer buitenlanders dienst doen als (assistent) aalmoezenier³⁹.

Toen op 11 november 1918 de vrede getekend werd, stond de protestantse aalmoezeniersdienst met meer dan drieduizend militairen in contact. Tweeduizend tweehonderd hiervan stonden officieel geregistreerd als protestant. Omgerekend was dat 1,3 % van de totale omvang van het Belgisch landleger⁴⁰. Dit is bijna het drievoudige van wat op grond van het reeds gememoreerde algemene bevolkingsaandeel kon worden

verwacht. De naoorlogse verslaggeving van Pierre Blommaert aan de kerkelijke overheid rept niet over veelvuldige bekeringen van soldaten. Het is dus goed mogelijk dat niet alle als dusdanig geregistreerde protestanten effectief deze geloofsovertuiging aanhingen.

Bij ontstentenis van de kaartenbak of lijst van de protestantse aalmoezeniersdienst kan deze these evenwel niet onderbouwd dan wel ontkracht worden. Evenmin is het hierdoor mogelijk de duurzaamheid van eventuele bekeringen na te gaan door de namen van protestantse soldaten te leggen naast de voor- en na-oorlogse ledenlijsten van de diverse protestantse kerken. Het is echter mijn overtuiging dat de materiële en morele ondersteuning die de protestantse aalmoezeniersdienst en internationale protestantse organisaties ten behoeve van de Belgische soldaten ontplooiden en het onderling soldatenapostolaat belangrijke elementen zijn ter verklaring van het relatief hoge percentage protestantse soldaten aan het einde van de oorlog.

37. EMILE M. BRAEKMAN, *Pierre Blommaert...*, p. 18. 38. Naast de uitbreiding moesten ook twee vervangingen worden doorgevoerd. Aalmoezenier Henri Durand opteerde om vanaf 22 augustus 1916 weer een strijdende functie op te nemen Joseph Hugé was op 6 juli 1916 overleden aan tyfus, opgelopen tijdens een ziekenbezoek. Voor de namen en het werkteerrein van de Protestantse legeraalmoezeniers zie GUY DE WIN, *Belgische Legeraalmoezeniers...*, p. 28-29; JEAN-HENRI LECONTE, *Aumôniers...*, p. 179; HUGH R. BOUDIN, "Protestantse burger en legeraalmoezeniers...", p. 28-29; *Rapport présenté au synode...*, (AVPKB, VPKB, nr. 280); JEAN-HENRI LECONTE, *Aumôniers...*, p. 277; EMILE M. BRAEKMAN, *Pierre Blommaert...*, p. 14. 39. Blommaert baseerde hun kandidatuur op een precedent waarin de Franse minister van Oorlog twee rooms-katholieke verplegers de toelating verleend had om in het Belgisch leger als aalmoezenier te dienen [Pierre Blommaert aan Leopold Mélis, Inspecteur-Generaal van de Medische Dienst, 3.2.1917 (AKLM, *Aum*, 1220); Zie hiervoor HUGH R. BOUDIN, "Protestantse burger en legeraalmoezeniers..."]. 40. Guy De Win telt 4.000, maar sluit hierbij ook de krijgsgevangen en geïnterneerde militairen in. Bovendien gaat hij er van uit dat alle contacten effectief protestanten waren [GUY DE WIN, *Belgische Legeraalmoezeniers...*, p. 29; LUC DE VOS, *De Eerste Wereldoorlog...*, p. 6; *Rapport présenté au Synode...* (AVPKB, VPKB, nr. 280)].

Ralph en Edith Norton (op voorgrond) in hun Londense thuisbasis met de vijf secretaresses die de post van de soldaten beantwoordden. In 1918 werd de staf uitgebreid tot 8 secretaresses. (Collectie Belgische Evangelische Zending, Evadoc)

III. Protestants dienstbetoon en proselytisme

De aalmoezenier

Legeraalmoezeniers dienden in de eerste plaats te voorzien in de religieuze noden en behoeften van geloofsgenoten. Hiervoor moesten zij vanzelfsprekend met hen, hetzij schriftelijk hetzij persoonlijk, in contact blijven. Gezien het feit dat sommigen in het verleden al geconfronteerd waren met anti-protestantse sentimenten, wist Pierre Blommaert dat dit voor sommige soldaten geen evidentie zou zijn : *“Certains de nos corréligionnaires ne voudront peut-être pas voir l’Aumônier de peur d’être discrédités dans le milieu où ils sont; sachons les persuader que l’on respectera leur liberté de conscience”*⁴¹. In hoeverre deze veronderstelling in de praktijk klopte, kan moeilijk worden nagegaan. Feit is wel dat heel wat soldaten wel openlijk uitkwamen voor hun geloofsovertuiging. Dit blijkt uit correspondentie waarin soldaten de loftrompet staken over de bezoekende aalmoezeniers⁴².

In 1915 beschreef Blommaert het takenpakket van de protestantse aalmoezeniers. Behalve de evidente zielzorg, dienden zij ook kerkdiensten in te richten. Door de verspreide aanwezigheid van de protestantse soldaten was dit niet eenvoudig. Soms werden zij hierin

geholpen door soldaten die zelf het initiatief namen voor dergelijke diensten, zoals blijkt uit volgende brief : *“We went to the protestant aumonier Mr. Hoyvis (sic) of our Division (6th) and after prayer and explanations, we took the resolution, as we’ve planned to have regular meeting for protestants, in particular and for Christians, in general, during which Mr. Hoyvis (sic) would preach”*⁴³.

De aalmoezeniers mochten ook begrafenissen leiden, huwelijken inzegenen en het sacrament van het Heilig Avondmaal bedienen. In concreto verschilden hun takenpakket dus – weinig verrassend – enkel van dat van hun rooms-katholieke collega’s op het vlak van de sacramenten⁴⁴. Op het snijvlak van moraal en moreel streden de protestantse aalmoezeniers, net als de Frontbeweging en hun rooms-katholieke collega’s onder andere tegen alcoholisme en losbandigheid. Het water tussen rooms-katholieken en protestanten was toen evenwel nog te diep om op dit terrein samen te werken⁴⁵.

Omgang met Rooms-katholieke aalmoezeniers en proselitisme

Pierre Blommaert drukte zijn medewerkers op het hart zeer hoffelijk en in een geest van broederlijkheid om te gaan met de rooms-katholieke collega’s. Eventuele conflicten moesten zoveel mogelijk in der minne worden geregeld⁴⁶. Het viel immers af te wachten

41. Notulen *Conférence de m.m. les Aumôniers belges du culte protestant*, 5-7.6.1915 (AVPKB, VPKB, 280). 42. Zie bv. A. Misson aan Ralph en Edith Norton, 5.6.1916; François Leblanc aan Edith Norton, 24.12.1916 (Evadoc, BEZ, Soldatenbrieven met datum, nr.1061). 43. Peter Van Koeckhoven aan Ralph en Edith Norton, 17.10.1916 (Evadoc, BEZ, Soldatenbrieven met datum, nr.1061); *Rapport présenté au synode*, 1919 (AVPKB, VPKB, nr. 280). 44. GUY DE WIN, *Belgische Legeraalmoezeniers...*, p. 45; *Note de service pour m.m. les aumôniers du culte protestant approuvée par Mr. l’Inspecteur Général du S.S.* (AVPKB, VPKB, nr. 280). 45. GUY DE WIN, *Belgische Legeraalmoezeniers...*, p. 19; *Note de service* (AVPKB, VPKB, nr. 280); LUC DE VOS, *De Eerste Wereldoorlog...*, p. 67; SOPHIE DE SCHAEPE-DRIJVER, *De Grote Oorlog...*, p. 204.

46. Notulen *Conférence de m.m. les Aumôniers belges* (AVPKB, VPKB, nr. 280).

hoe deze collega's zouden reageren op 'concurrentie'. Over het algemeen viel dit mee, al waren er bij het ministerie van Justitie beschuldigingen binnengelopen aan het adres van aalmoezenier Louis Collard⁴⁷. Nadat hij zowel door Pierre Blommaert als Leopold Mélis ruggensteun kreeg, werd het dossier zonder gevolg geklasseerd⁴⁸.

Blommaert was zich bewust dat eventuele conflicten de prille protestantse aalmoezeniersdienst meteen met een negatief imago zou opzadelen. Doordat deze grotendeels onder het maaiveld bleven, concludeerde Leconte dat de onderlinge relaties tussen Rooms-katholieke en protestantse aalmoezeniers over het algemeen goed waren en soms als hartelijk omschreven konden worden⁴⁹. Dit is echter een te rooskleurige voorstelling van zaken. Zo was in Camp d'Auvours sprake van een verstoorde relatie, die vermoedelijk te maken had met concurrentienijd. In het voorjaar van 1918 zou hier een nieuwe protestants soldatentehuis worden gebouwd. De bouw zou worden gefinancierd door de *British and Allied Soldiers Evangelistic Campaign* (BASEC), een missionerend privé-initiatief van het Amerikaanse echtpaar Ralph C. Norton en Edith Fox.

Om de kampleiding gerust te stellen werd benadrukt dat er geen sprake zou zijn van (openlijk) proselitisme⁵⁰. Op het laatste moment blokkeerde minister van Oorlog Armand

DeCeuninck het dossier en werd de vergunning ingetrokken. Er zouden onvoldoende waarborgen zijn voor de neutraliteit inzake religie⁵¹. De protestantse aalmoezenier, Armand Marchandise, vermoedde dat zijn Rooms-katholieke collega, de jezuïet Charles Servranckx, hier de hand in had uit angst voor concurrentie. Deze had namelijk in het kamp een grote '*cercle militaire*', een bibliotheek met leeszaal, een goedkoop restaurant en dito winkeltje ingericht. Dit alles leverde naar verluidt heel wat bekeringen op⁵². Marchandise kon de verdachtmakingen echter niet hard maken, maar het tekent wel het onderling wantrouwen.

Soldatencorrespondentie toont aan dat (vermeend) proselitisme ook elders een bron van spanning vormde. "Nu waarde vrienden, wat wij U wenschen te vragen, is het volgende, mogen wij een lokaal huren om lezingen uit de Heilige schrifturen te doen voor onze ongeleerde soldaten, in een woord wat is er ons toegelaten te doen onder titre van Lid der Heilige Schrifturen. Alsmede beste Vrienden laten wij U weten, dat er in ieder Bataljon een katoliek priester is, die ons naatuurlijk, met eene kwaaden oog aanziet, en die om ons te beletten, in onzen vooruitgang en Godswerken, alle soorten van speeltuigen uitdeeld, zoohals acordeons kaartspelen loto spelen en menige andere spelen, hetgeen in een woord, is om de soldaten aan te lokken"⁵³.

47. Henri Carton de Wiart aan Charles de Broqueville, 2.12.1916 (AKLM, *Aum*, 251).

48. Pierre Blommaert aan Leopold Mélis, 29.12.1916 en brief Charles de Broqueville, n° 44880, 5.1.1917 (AKLM, *Aum*, 251). 49. JEAN-HENRI LECONTE, *Aumôniers...*, p. 44. 50. A. Marchandise aan Ralph Norton, 26.4.1918 (Evadoc, *BEZ*, Correspondentie Marchandise, A., nr. 1073). 51. A. Marchandise aan Ralph Norton, 31.5.1918 (Evadoc, *BEZ*, Correspondentie Marchandise, A., nr. 1073). 52. A. Marchandise aan Ralph Norton, 31.5.1918 (Evadoc, *BEZ*, Correspondentie Marchandise, A., nr. 1073). 53. Désiré Van Durme en Oscar Qvick aan Ralph en Edith Norton (Evadoc, *BEZ*, Soldatenbrieven zonder datum, nr. 1060).

Dankzij contacten met Emile Vandervelde wisten de Nortons verschillende keren een toelating te bekomen voor een reis naar onbezet België, wat normaal voor burgers verboden gebied was. Edith Norton heeft in april 1916 als een van de weinige vrouwen de voorste loopgraven mogen bezoeken. Naast Edith Norton staat Peter Van Koeckhoven, initiatiefnemer van de Bond der Heilige Schriften, met de bijbel onder de arm. Hij liep blijvende neurologische schade op tijdens een van de vele gasaanvallen. (Collectie Belgische Evangelische Zending, Evadoc)

Aangezien het vooroorlogse verbod op proselitisme voor aalmoezeniers officieel nog altijd van kracht was, drukte Blommaert zijn collega's op het hart zeer voorzichtig te zijn. Zij dienden hun diensten enkel aan niet-protestanten aan te bieden "*si une demande formelle nous est adressée*"⁵⁴. De Rooms-katholieke aalmoezeniers hadden het in die zin makkelijker. Doordat vrijwel alle Belgen rooms-katholiek gedoopt waren, konden hun inspanningen soldaten aan te zetten het Rooms-katholicisme opnieuw te praktiseren moeilijk als proselitisme worden aangeklaagd⁵⁵.

Voor gewone soldaten gold dit verbod op proselitisme evenwel niet. Zowel aan Rooms-katholieke zijde als aan protestantse zijde waren jong-bekeerden zo vurig bezig hun kameraden te overtuigen dat ze de bijnaam *apostel* kregen⁵⁶. Burgerinitiatieven vielen vanzelfsprekend niet onder dit verbod. Het *Belgian Protestant Relief Committee*, opgericht door de Britse interdenominatieve en verbaal militante *Protestant Alliance*, maakte geen geheim van haar ultieme doel de soldaten los te weken uit de Rooms-katholieke kerk. Voorzichtigheidshalve dekte het zich tegen eventuele bezwaren in door alvorens rooms-

katholieke militairen hulp aan te bieden, hen eerst naar de eigen aalmoezeniers door te verwijzen⁵⁷. Ook Ralph en Edith Norton waren helder over hun missionaire intenties "*wherever a soldier in khaki is met, there is a chance to lead a soul to the Saviour*"⁵⁸.

In soldatenbrieven is geregeld sprake van een opmerkelijke receptiviteit voor protestantse bekeringsinitiatieven. Soldaat E. A. Van der Hoven verklaarde dit door te stellen dat het protestantisme "*se confond facilement avec celui des catholiques, et qu'il est plus facile même, et plus large dans ses explications*"⁵⁹. Waardoor die verwarring zou kunnen ontstaan en wat in het protestantisme gemakkelijker zou zijn, legde hij niet uit. Doordat het om twee takken van het christendom gaat, kon gemeenschappelijke terminologie en het verwijzen naar de Bijbel ervoor zorgen dat lang niet alle militairen de protestantse signatuur onderkenden⁶⁰. Uit Van der Hoven's verklaring zou kunnen worden afgeleid dat de aantrekkingskracht van het protestantisme gelinkt kan worden aan het vieren van de volledige eredienst in de landstaal. Hoewel dit niet helemaal uitgesloten kan worden, lijkt uit de bewaarde correspondentie dat dit evenwel geen grote rol te hebben gespeeld.

54. *Aperçu général des principales mesures prises pour améliorer le bien-être matériel et moral du soldat belge*, Le Havre, 1918, p. 28. 55. EUGÈNE LAVEILLE, *Au service des blessés...*, p. 352-355. 56. *Idem*, p. 353-354; Mrs. RALPH C. NORTON, "Recruiting for Apostles of the Trenches", in *The Sunday School Times*, 1917 (59), p. 737. 57. *Souvenir of the Farewell Gathering of the Belgian Refugees who have been befriended by The Belgian Protestant Relief Committee 1914-1918 With a Brief Account of the Work and a Few Extracts from Letters of Appreciation and Gratitude Printed in English, French & Flemish*, London, 1919, p. 17, 35-36. 58. Mrs. RALPH C. NORTON, "Why We Are Going Back to England and France; Some reasons why a young American couple, representing The Sunday School Times, are giving their lives to service among the soldiers", in *The Sunday School Times*, 1915, p. 523. 59. Van der Hoven aan Ralph en Edith Norton, 1916 (Evadoc, BEZ, Soldatenbrieven met datum, nr. 1061). 60. Dit was ook de ervaring van colporteurs van de Belgische Evangelische Zending in het Interbellum. Zij werden soms met open armen werden ontvangen totdat betrokkenen doorhadden dat het om protestantse lectuur ging [W. VISÉE, "Tienen", in *Onze Hoop* 12 (9), sectie *Uit den Arbeid*, 5.1936, p. 2-3].

De protestantse soldaat en vurig 'apostel' Peter Van Koeckhoven zocht de verklaring in de gevaarlijke omstandigheden waarin de soldaten verkeerden. Dit komt overeen met de algemene consensus dat geloof en bijgeloof een factor van belang waren in de overlevingsstrategie van de soldaten en verklaart tevens waarom ook de Rooms-katholieke aalmoezeniers en brancardiers successen boekten⁶¹. Onderstaande brief is hiervan een treffende illustratie : "Mijnheer, Het is me soms zoo droevig, eenzaam en kil aan 't harte – Ik heb mijn Geloof verloren – Nochtans ik werdt (*sic*) opgevoed door een brave Rooms-katholieke (*sic*) Moeder, maar toen ik opgroeide verloor ik mijn geloof, 't werd overrompeld door de brutale genietingen des levens. In de oorlog nu, ben ik weder tot dieper denken gekomen; maar, helaas, al mijn zoeken, vragen, redetwisten, met geestelijken, zoowel als wereldlijken, konden me de overtuiging mijner kindsche jaren, niet wedschenken. Men zegde me toen 't Geloof is een gift van den goeden God en 't is den menschen niet gegeven het anders te bekomen dan door God'. Waar is hij dan toch, dien God, oneindig goed? Hoe kan Hij, oneindig rechtvaardig, mij, geschapen naar Zijn beeld; van in alle eeuwen, tot de eeuwige verdoemenis bestemd hebben? Oh, eene doffe wanhoop, overvalt me soms, wanneer ik, des avonds op de baan, waar de kogels fluiten, het, van sterren fonkelend, uitspansel, met mijnen vragenden blik aanstaar. Mijnheer!, in naam van den God,

dien gij aanbidt, een beetje licht ! in mijne duistere ziele ellende"⁶².

Morele ondersteuning van de soldaat

Van de aalmoezeniers werd niet alleen verwacht dat zij hun religieuze taken uitoefenden, maar ook een belangrijke bijdrage leverden aan het opkrikken of ondersteunen van het moreel van de soldaten. Dit was gezien de lange immobiliteit van het front en de mensonwaardige toestanden in de loopgraven geen sinecure. De protestantse aalmoezeniers kregen daarbij ook hulp van buitenaf. Dit blijkt uit onderstaand overzicht.

- Lector

Een van de vele manieren waarop soldaten aan het immobiele front de tijd doodden was lezen. Dit was daardoor een belangrijke ingangspoort om het moreel van de troepen te ondersteunen, contacten tussen de aalmoezeniers en de soldaten te onderhouden, religieuze ideeën te verspreiden of een combinatie van dit alles⁶³. Zo nam Pierre Blommaert het initiatief om voor een maandelijks periodiek, *Sous le drapeau / Onder de vlag*, die sinds 15 december 1915 werd verspreid. De initiële oplage van duizend stuks werd al snel opgetrokken naar vierduizend⁶⁴. Aangezien het aantal geregistreerde protestanten beduidend lager lag, kan de conclusie getrokken worden dat heel wat nummers in handen kwam van niet-protestanten. Verder stichtten protestantse aalmoezeniers eigen bibliotheken in Le Havre

61. SOPHIE DE SCHAEPRDRIJVER, *De Grote Oorlog...*, p. 198; EUGÈNE LAVEILLE, *Au service des blessés...*, p. 91-93, 95, 352-353; ANNETTE BECKER, *La guerre et la foi. De la mort à la mémoire, 1914-1930. Une histoire contemporaine*, Paris, 1994, p. 11; XAVIER BONIFACE, *Histoire religieuse de la Grande Guerre*, Paris, 2014, p. 96, 108. 62. Henri Duytschaver aan Ralph Norton, 28.10.1916 (Evadoc, BEZ, Soldatenbrieven met datum, nr. 1061). 63. LUC DE VOS, *De Eerste Wereldoorlog...*, p. 25; SOPHIE DE SCHAEPRDRIJVER, *De Groote Oorlog...*, p. 223-224. 64. JEAN-HENRI LECONTE, *Aumôniers...*, p. 47; EMILE M. BRAEKMAN, *Pierre Blommaert...*, p. 15-16.

en De Panne⁶⁵. Die waren veel bescheidener van opzet dan die van de Rooms-katholieke aalmoezeniers⁶⁶. Het ging om hooguit enkele honderden titels. In de derde plaats verspreidden de protestantse aalmoezeniers, op aanvraag, Bijbels, Nieuw Testamenten of christelijke brochures. Medio 1917 waren zo al enkele duizenden brochures en een kleine tweeduizend Bijbels of Nieuw Testamenten verstuurd⁶⁷. Aan Rooms-katholieke zijde was dergelijke verspreiding van religieuze lectuur minder noodzakelijk wegens het groot aantal bibliotheken die de rooms-katholieke aalmoezeniers overal oprichtten.

Protestantse burgerinitiatieven lieten zich eveneens in met lectuurverspreiding. Zo plaatste het *Belgian Protestant Relief Committee* naar eigen zeggen zo'n tweënder-tigduizend Bijbels en Nieuw Testamenten⁶⁸. De Britse *Scripture Gift Mission*, verspreidde al sinds september 1914 publicaties onder Belgische militairen die tijdelijk in het Verenigd Koninkrijk verbleven. Het stelde

haar materialen bovendien gratis of tegen een zo laag mogelijke prijs ter beschikking aan derden⁶⁹. Totale aantallen voor de oorlogsperiode zijn niet meer beschikbaar doordat in 1956 een brand in het hoofdkwartier van de organisatie het archief volledig verwoestte⁷⁰.

Voor zover bekend heeft de BASEC van alle protestantse organisaties verreweg de meeste lectuur verspreid onder Belgische soldaten, al zijn ook hier slechts gedeeltelijke cijfers bewaard gebleven⁷¹.

- Soldatenkringen

Aan het front ontstond door toedoen van Peter Van Koeckhoven naast de bestaande UCJG-kringen in De Panne en Ruchard een nieuwe soldatenkring, 'La Ligue des Écritures Saintes' of 'De Bond der Heilige Schriften'⁷². Afgeleid van het principe van de *Pocket Testament League*, beloofden de soldaten elke dag een of twee hoofdstukken uit een Evangelie of het Nieuwe Testament te lezen⁷³.

65. HUGH R. BOUDIN, "Protestantse burger en legeraalmoezeniers...", p. 39, 49. 66. EUGÈNE LAVILLE, *Au service des blessés...*, p. 67. 67. *Le Semeur Vaudois* (AVPKB, VPKB, nr. 280). 68. *Souvenir of the Farewell Gathering...*, p. 17, 35-36. 69. EDITH NORTON, *Ralph Norton and the Belgian Gospel Mission*, New York, p. 88; *The History of the Scripture Gift Mission 1888-1958*, London, 1960, p. 87; "Helps in Time of Trouble, Some of the Ways in Which the National Crisis Is Being Met", in *The Life of Faith*, nr. 1318, 1916 (xxxvii), p. 1040; W C, "Reaching the Belgians, A Good Work amongst the Brave Soldiers of Little Belgium", in *The Life of Faith*, nr. 1, 1919 (xl), p. 397. 70. Enkel voor 1914 is bekend dat 135.000 Nieuwe Testamenten of Evangelieën werden verspreid onder Belgische militairen en vluchtelingen (Jeremy Williams, e-mail aan auteur, 21.1.2013; *The Scripture in the Trenches; Being the 27th Annual Report of the Scripture Gift Mission*, London, 1915). 71. In totaal werden tussen maart 1916 en november 1918 421 bijbels, 88.932 Nieuwe Testamenten en 152.626 Evangelies verspreid. Er zijn geen cijfers bekend van het eerste werkjaar van BASEC. Evenmin is bijgehouden hoeveel religieuze tractaten verspreid zijn [*Scripture Distribution March 1916-December 1922* (Evadoc, BEZ, Jaarlijkse cijfers literatuurverspreiding, nr. 1037)]. 72. EDITH NORTON, *Ralph Norton...*, 101; Kerstgroet aan Pierre Blommaert, 22.12.1915 (AVPKB, VPKB, nr. 280). 73. De *Pocket Testament League* (PTL) werd door Helen Cadbury, Charles Alexander's vrouw, in haar schoolgaande jeugd opgericht. De leden beloofden altijd een Nieuw Testament bij zich te dragen en dagelijks een hoofdstuk uit de Bijbel te lezen. De PTL werd in 1908 in de VS geïntroduceerd tijdens een campagne te Philadelphia van Chapman en Alexander. Door hun wereldwijde campagnes werd het principe in vele landen bekend. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werkten de PTL

In 1917 werd een soldatenhome door de Nortons geopend op de Strand in hartje Londen. Hier konden brieven geschreven worden, spelletjes gespeeld enz. (Collectie Belgische Evangelische Zending, Evadoc)

Deze soldatenkring vertoont opvallende gelijkenissen met Cyriel Verschaeve's idee van Vlaamse gebedenbonden en studiekringen⁷⁴. Net als bij Rooms-katholieke soldatenkringen, zoals de Heilig Hartbonden of 'de levende rozenkrans', draaide het om onderling soldatenapostolaat⁷⁵.

De administratie van de Bond der Heilige Schriften werd door BASEC in Londen verzorgd⁷⁶. Uit correspondentie blijkt dat deze lectuur verschillenden de nodige steun gaf om mentaal stand te houden⁷⁷. Hier en daar organiseerde de Bond der Heilige Schriften regelmatig samenkomsten voor belangstellenden waarin onder andere passages uit het Nieuwe Testament werden uitgelegd⁷⁸. Opnieuw is de vergelijking te trekken met Rooms-katholieke initiatieven⁷⁹.

De uiteindelijke omvang van de Bond der Heilige Schriften is niet meer met zekerheid vast te stellen. Er is sprake van vijftien tot

achttienduizend leden, maar uiteindelijk zijn maar enkele ledenfiches bewaard gebleven. Er bestaat wel een verzendlijst voor de jaren 1917 en 1918. Deze bevat zo'n achtduizend unieke namen⁸⁰.

De Nortons, die met Van Koeckhoven achter de Bond der Heilige Schriften zaten, waren overtuigd dat deze leesclub na afloop van de oorlog een belangrijke rol zou gaan spelen in de verwachte groei van het Belgisch protestantisme. Dit optimisme bleek achteraf ongegrond. Slechts enkele leden van de Bond der Heilige Schriften waren in het interbellum voor een korte tijd als evangelist of predikant verbonden aan de Belgische Evangelische Zending (BEZ), sinds 1919 de opvolger van BASEC⁸¹.

- Oorlogsmeters en -peters en correspondentie
Doordat de meeste militairen afgesneden waren van contact met het thuisfront, waren oorlogsmeters (en -peters) voor velen een

en de YMCA samen in de britse legerkampen, waardoor het aantal lidmaatschappen spectaculair steeg (HELEN C. ALEXANDER, JOHN KENNEDY MACLEAN, *Charles M Alexander*, London, 1920, p. 202; JOHN KENNEDY MACLEAN, *Signing On, The Inspiring Story of the Pocket Testament League with the Colors*, London, 1919). **74.** SOPHIE DE SCHAEPDRIJVER, *De Grote Oorlog...*, p. 205. **75.** EUGÈNE LAVEILLE, *Au service des blessés...*, p. 94. **76.** MRS. RALPH C. NORTON, "The Apostles of the Trenches at the Belgian Front", in *The Sunday School Times*, 1916 (58), p. 103; ID., "Peter's Bold Plan to Evangelize Belgium's Army", in *The Sunday School Times* 1916 (58), p. 195; ID., *Ralph Norton...*, p. 101; ID., "Evangelizing the Belgian Soldiers", in *Missionary Review of the World*, 1917 (40), p. 34. **77.** Zie bijvoorbeeld de brief Van Vaerenbergh aan Ralph Norton, 25.11.1916 (Evadoc, BEZ, Soldatenbrieven met datum, nr. 1061). **78.** Evadoc, BEZ, Soldatenbrieven met datum, nr. 1061 : Aug. Kraut aan Ralph Norton, 10.6.1916; Jacques Joseph Loneux aan Ralph Norton, 29.10.1916; Noël aan Ralph en Edith Norton, 28.11.1916; Jules Blaise aan Ralph Norton, 10.12.1916. **79.** EUGÈNE LAVEILLE, *Au service des blessés...*, p. 98. **80.** PHILIP E. HOWARD, "Taking Bread to Belgium", in *The Sunday School Times*, 1919 (61), p. 185; Voorpagina van *The Sunday School Times*, 1919 (61), p. 709; Notulen Board of Trustees Belgian Gospel Mission, 14 januari 1920 (Evadoc, BEZ, Stukken Board of Trustees : notulen, correspondentie, ledenlijst, nr. 850); "Tabellen inzake de verspreiding van het aantal Bijbels en Nieuwe Testamenten", 1917-1918 (Evadoc, BEZ, Tabellen inzake de verspreiding van het aantal Bijbels en Nieuwe Testamenten, nr. 1039). **81.** Aangezien er zo goed als geen archief bestaat over de cruciale beginjaren van de Belgische Evangelische Zending, blijven we in het duister tasten over het hoe en waarom de BHSers vertrokken bij de BGM [Ralph en Edith Norton aan August Bergmans, 16.6.1919 (Evadoc, BEZ, Correspondentie Bergmans, August, nr. 1084); Verzameling losse foto's, 1915-1919 (Evadoc, BEZ, Verzameling losse foto's, nr. 1295)].

alternatief tegen de knagende eenzaamheid. Behalve brieven stuurden dezen de man- schappen van tijd tot tijd ook pakjes met praktische zaken die kleine lichtpuntjes vorm- den in de ontberingen⁸². Net als hun Rooms- katholieke collega's spanden de protestantse aalmoezeniers zich ook in om vraag en aan- bodzijde van oorlogsmeters (en -peters) met elkaar in contact te brengen⁸³. Medio 1917 hadden zij al meer dan vierhonderd soldaten in contact gebracht met een (protestantse) *marraine*⁸⁴.

Gezien bij de geëigende kanalen de vraag groter was dan het aanbod, vroegen vele sol- daten ook aan Ralph en Edith Norton van BASEC om een oorlogsmeter⁸⁵. Of zij hiertoe al dan niet aangezet werden door de protes- tantse aalmoezeniers kon niet worden aan- getoond op basis van stukken in de diverse archieven. Volgens de Nortons werd in de mate van het mogelijke hieraan voldaan, al bestaan hierover geen exacte cijfers. Omdat soldaten hen een vervangende ouderlijke warmte er- voeren, werd het kinderloze Amerikaanse echtpaar zelf ook aangesproken met "*petite mère*" en "*petit père*"⁸⁶. Zelf begonnen ze ook te corresponderen met de soldaten. Toen dit

steeds grotere volumes begon aan te nemen, werden hiervoor secretaresses in dienst ge- nomen⁸⁷. Omdat die het Nederlands niet beheersten, sprong de Belgische adjudant Odilon Vansteenbergh bij om in zijn vrije tijd Nederlandstalige brieven te beantwoor- den⁸⁸.

Van de tienduizenden brieven die de BASEC ontving, zijn er zo'n duizend bewaard geble- ven. Zij geven een goed beeld van de door de BASEC ontwikkelde activiteiten ten behoeve van Belgische militairen en hoe de soldaten hun situatie aan het front ervoeren, zoals ver- veling, de *cafard*, het verlangen naar vrede, hun religieuze beleving en de miserabele omstandigheden in de loopgraven.

- Verlof

Protestantse aalmoezeniers spanden zich net als hun Rooms-katholieke collega's ook in om betaalbare logeeradressen te vinden voor verlofgangers. Dit was gezien de karige soldij geen overbodige luxe⁸⁹. Een deel van de verlofgangers trok naar Londen. Een onbekend aantal van hen werd hiervoor uitgenodigd door de *Belgian Protestant Relief Committee*, die ook in hun onderdak voorzag⁹⁰.

82. SOPHIE DE SCHAEPPRIJVER, *De Groote Oorlog...*, p. 223-224. 83. JEAN-HENRI LECONTE, *Aumôniers...*, p. 44. 84. *Le Semeur Vaudois* (AVPKB, VPKB, nr. 280). 85. Evadoc, *BEZ*, Sol- datenbrieven met datum, nr. 1061 : Alfred Everaert aan Ralph Norton, 10.6.1916; Martin Levis aan Ralph Norton, 11.8.1917; René Vaes aan Ralph Norton, 25.9.1916; Firmin Sacré aan Ralph Norton, 16.10.1916; Alphonse Van Vaerenbergh aan Ralph Norton, 10 en 25.11.1916. 86. Evadoc, *BEZ*, Soldatenbrieven met datum, nr. 1061 : Oscar aan Ralph en Edith Norton, 13.6.1916; Dutheloure aan Edith Norton, 5.10.1916. Deel van vertaalde brief Henri Close, 6.3.1918. 87. EDITH NORTON, *Ralph Norton...*, p. 117; MRS. RALPH C. NORTON, "Another Milestone in Belgian Evangelization", in *The Sunday School Times*, 1920 (64), p. 155; EDITH FOX NORTON, "A Glimpse of the Nortons at Work", in *The Sunday School Times*, 1917 (59), p. 415; Dagboek Edith Norton, 20.9, 13 en 20.11.1916, 28.2.1917 (Evadoc, *BEZ*, Dagboeken Ralph Norton en Edith Fox, nr. 1122); GRACE WINSTON, Manuscript, hst. 3, p. 5. (Evadoc, *BEZ*, Manuscript "History of BGM" door Mrs. Winston, nr. 887). 88. PHYLLIS THOMPSON, *Firebrand of Flanders, Triumphs of the Gospel in Belgium*, Brussels, 1964, p. 37; JOHAN DEN HERTOOG, "The Commission for Relief in Belgium and the Political Diplomatic History of the First World War", in *Diplomacy & Statecraft*, 2010 (21), p. 593-613. 89. LUC DE VOS, *De Eerste Wereldoorlog...*, p. 67. 90. *Souvenir of the Farewell Gathering...*, p. 17, 35-36

Vanaf de tweede helft van 1915 focusten ook Ralph en Edith Norton zich op de Belgische verlofgangers. Ze boden hen geen onderdak aan, maar inviteerden hen voor een gesprek op hun hotelkamer⁹¹. Na het drinken van warme chocolademelk speelde Edith Norton enkele religieuze liederen op een vleugelpiano. Hierna las ze in hakkend Frans de passage uit het Johannes-Evangelie waarin Jezus zich vergelijkt met de goede herder, een passage die ook bij Rooms-katholieke aalmoezeniers favoriet was. Ter afronding werd geknield gebeden voor de soldaten, waarbij dezen met gebaren uitnodigend werden om ook hieraan deel te nemen⁹². Tijdens bezoeken aan Parijs werd daar dezelfde *opus moderandi* gehanteerd⁹³.

De Nortons waren er rotsvast van overtuigd dat door deze aanpak vele soldaten zich tot het protestantisme hadden bekeerd. Jaren later echter getuigde één van deze soldaten dat hij zich in eerste instantie verre van op zijn gemak had gevoeld. Uit beleefdheid deed hij wat van hem verwacht werd en zei desgevraagd enkele (Rooms-katholieke) gebeden op, die hij als kind had geleerd. Het is aannemelijk dat een substantieel deel van de soldaten op gelijkaardige wijze gehandeld hebben om de Nortons niet voor het hoofd te stoten. Aangezien de Nortons Nederlands-onkundig waren en Edith Norton het Frans

maar zeer beperkt beheerste, zullen ze dit niet hebben opgemerkt⁹⁴.

- Financiële en materiële ondersteuning

Protestants hoofdaalmoezenier Pierre Blommaert zocht tijdens de oorlog geregeld contact met predikanten en protestantse organisaties in neutrale of geallieerde landen. Naast morele steun poogde hij ook de nodige giften los te weken ter ondersteuning van de werking van de aalmoezeniersdienst⁹⁵. Zo onderhield hij warme contacten met de *Federal Council of Christian Churches* in Amerika, die resulteerden in na-oorlogse financiële steun voor herstellingen aan het door oorlogsschade getroffen kerkelijk patrimonium. Dankzij Blommaerts bemiddeling ontvingen alle protestantse aalmoezeniers in 1917 en 1918 honderd Belgische frank van BASEC voor de uitoefening van hun soldatenapostolaat⁹⁶.

BASEC ondersteunde ook los van de protestantse aalmoezeniersdienst Belgische soldaten. Volgens noodzaak kregen de militairen die men tijdens hun verlof in London ontmoetten behalve Bijbels, Nieuwe Testamenten en christelijke lectuur ook nieuwe sokken, rubberen laarzen of andere praktische zaken⁹⁷. In 1915, toen de militaire uitrusting nog gebrekkig was, zullen de soldaten dit met graagte hebben aangenomen⁹⁸.

91. PHILIP HOWARD, *A New Invasion Of Belgium*, Philadelphia, 1924, p. 16. 92. EDITH NORTON, *Ralph Norton...*, p. 96. 93. Dagboek Edith Norton, 23.3.-17.4.1916 (Evadoc, BEZ, Dagboeken Ralph Norton en Edith Fox, nr. 1122). 94. HERMAN S. BUUNK, "Herinneringen aan Ralph Norton", in *De Kruisbanier, Algemeen Evangelisch Weekblad*, 15.1.1949, p. 1. 95. JEAN-HENRI LECONTE, *Aumônières...*, p. 44. 96. *Rapport présenté au synode*, 1919 (AVPKB, VPKB, nr. 280). 97. EDITH FOX NORTON, "A Glimpse of the Nortons at Work...", p. 415; Id., "Taking Jesus in His Fullness", in *Victory in Christ, A Report of Princeton Conference 1916*, [Philadelphia], 1916, p. 203; RALPH NORTON, "Taking Soldiers Alive for Christ", *Victory in Christ, A Report of Princeton Conference 1916*, [Philadelphia], 1916, p. 226; "The Battle Front", in *The Sunday School Times*, 1916 (58), p. 195. 98. Zo beschikte in het voorjaar van 1915 een compagnie gemiddeld over tien paar rubber laarzen (SOPHIE DE SCHAEPRUIJVER, *De Grootte Oorlog...*, p. 191).

Eenmaal teruggekeerd naar het Front vroegen meer en meer soldaten om aanvullende lectuur en praktische zaken zoals een zaklamp, schrijfpapier, scheergerief, chocola, koeken, kaas, boter, een regenjas of tabak⁹⁹. Uit correspondentie blijkt dat deze materiële hulpverlening soms leidde tot de gewenste bekering : *"I cannot find words to thank you for having raised me from the mire in which I had fallen and where I know well I should have remained, if I had not written to you for a material need. However, when I saw the Holy Scriptures which I had not seen since the beginning of the war, I felt drawn again towards the Saviour of the World, and now I am seeking every means of being pleasing to Him"*¹⁰⁰.

Tijdens de zomer van 1916 ontstond het plan om kerstpakketten te sturen naar Belgische soldaten¹⁰¹. Dat najaar werden tienduizend kerstpakketten verstuurd, die naast de hoger praktische ook religieuze lectuur bevatte.

Een kerstkaart informeerde de soldaten over de identiteit van de schenkers¹⁰². De pakketten gingen in de eerste plaats naar de ongeveer vijfduizend eigen contacten van BASEC onder frontsoldaten, krijgsgevangenen en in Nederland geïnterneerde militairen. De protestantse aalmoezeniersdienst leverde hen meer dan duizend aanvullende adressen. De rest ging werd verzonden naar arme en behoeftige soldaten waarvan de namen door een niet nader genoemd Belgisch comité in London waren verkregen¹⁰³. Gezien de Nortons goede contacten onderhielden met Emile Vandervelde's echtgenote, Lalla Speyer, is het aannemelijk dat het om een comité ging waar zij op één of andere manier bij betrokken was¹⁰⁴.

Een jaar later werd de actie herhaald. Nu werden in totaal tweeëndertigduizend kerstpakketten verzonden, waarvan zesduizend bestemd waren voor krijgsgevangenen in Duitsland en duizend voor geïnterneerden in Nederland¹⁰⁵.

99. Aangezien de Nortons principiële niet-rokers waren, werd die laatste wens nooit gehonoreerd (Evadoc, BEZ, Soldatenbrieven met datum, nr. 1061 : Henri Dehaes aan Mrs. Norton, 10.5.1916; Henry Lenaerts aan Ralph Norton, 21.5.1916; A. Mission aan Ralph en Edith Norton, 30.9.1916; Louis Valckenaers aan Ralph en Edith Norton, 30.9.1916; A. Van Damme aan Ralph en Edith Norton, 26.7.1918; Jules Gutry aan Ralph en Edith Norton, 13.5.1916; Alphonse Van Vaerenbergh aan Ralph Norton, 10.11.1916; Frans Lauwers aan Edith Norton, 3.1.1917; Arthur Brants aan Ralph Norton, 3.1.1917. Mailinglijsten BASEC Evadoc, BEZ, Tabellen inzake de verspreiding van het aantal Bijbels en Nieuwe Testamenten, nr. 1039). **100.** Deel van vertaalde brief Paradis, 23.7.1918 (Evadoc, BEZ, Soldatenbrieven met datum, nr. 1061). **101.** EDITH FOX NORTON, "Christmas in the Belgian Trenches", in *The Sunday School Times*, 1916 (58), p. 620. **102.** GRACE WINSTON, Manuscript, hfst. 3, p. 5 (Evadoc, BEZ, Manuscript 'History of BGM' door Mrs. Winston, nr. 887). **103.** Dagboek Edith Norton, 15.12.1916 (Evadoc, BEZ, Dagboeken Ralph Norton en Edith Fox, nr. 1122); EDITH FOX NORTON, "When 10,000 Soldiers Got Their Christmas Boxes", in *The Sunday School Times*, 1917 (59), p. 96. **104.** Lalla Speyer had zich op haar zestiende van het rooms-katholicisme afgekeerd en profileerde zich sindsdien als secularist. Haar *"sympathies had always been much more with the soldiers in the trenches than with the civilian population remaining in Belgium and the refugees"*. Ze beschouwde *British Gifts For Belgian Soldiers* als "her Fund" (JANET L. POLASKY, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde. Between Reform and Revolution*, Oxford/Washington D.C., 1995, p. 115; LALLA SPEYER VANDERVELDE, *Monarchs and Millionaires*, New York, 1925, p. 15, 114). **105.** MRS. RALPH C. NORTON, "Christmas with the Belgian Soldiers", in *The Sunday School Times*, 1919 (61), p. 176.

British & Allied Soldiers' Evangelistic Campaign

1 BUCKINGHAM STREET, STRAND, LONDON, W.C. 2.

Belgische Soldaat, onze geliefde vriend en broeder, wy uwe Amerikaansche vrienden zenden u onze groeten ter gelegenheid van Kerstdag, 1918. Met heldenmoed hebt gy gestreden, met standvastigheid hebt gy deze vier jaren vol lyden en ontbering doorstaan. Weest verheugd want uwe verlossing is niet ver meer verwyderd. Luistert vandaag naar het lied der engelen: "Vrede op aarde aan de menschen van goeden wil." Jezus Christus is voor u geboren, en als gy Hem vandaag in uw hart wilt binnenlaten zal in hetzelfde geboren worden een nieuwe hoop, nieuwen moed en het eeuwige leven.

Uwe Amerikaansche vrienden,

Reeks No.....

Ralph C. & Edith F. Norton

Verzoek af te scheuren aan de
puntjes.

B. S. A. S. E. C.

1 BUCKINGHAM ST., STRAND,
LONDON, W.C. 2.

Den drager van dit briefje,
Militair in het Belgisch
Leger, is gemachtigd voor
hetzelfde te ontvangen in de
"Magasins Centraux pour
Officiers et Troupe":

1 STUK TOILET ZEEP.

2 KAARSEN.

$\frac{1}{2}$ -POND CHOCOLADE.

Ralph C. & Edith F. Norton

Reeks No.....

Voucher voor kerstpakket 1918, bestaande uit zeep, kaarsen en chocolade,
van de British & Allied Soldiers' Evangelistic Campaign. Alle soldaten
in actieve dienst hebben deze voucher gekregen. (Collectie Belgische
Evangelische Zending, Evadoc)

Doordat in dankbetuigingen geregeld de vraag terugkeerde naar meer uitleg over het protestantisme. Hierdoor raakten de Nortons meer en meer overtuigd dat hun aanpak om via humanitaire hulp te missioneren succesvol was¹⁰⁶.

Op verzoek van minister Vandervelde regelde BASEC ook pakketten voor de ongeveer tweeduizend oorlogsinvaliden in kamp Port Villez bij Rouen en veertienduizend munitie-arbeiders¹⁰⁷. Op uitnodiging van minister De Ceuninck reizen de Nortons in april 1918 naar het front met zestienduizend paaspakketten¹⁰⁸. Enkele maanden later reageerde BASEC positief op een verzoek van Vandervelde om alle Belgische soldaten in actieve dienst, een kleine tweehonderdduizend, een kerstpakket te gaan schenken¹⁰⁹. Om deze operatie, die op 100.000 \$ werd begroot, te financieren, werd het plan via de pers en talrijke conferenties kenbaar gemaakt. Daarnaast werd contact gezocht met vermogende ondernemers¹¹⁰.

Kort na afkondiging van de wapenstilstand 11 november 1918 werd BASEC omgedoopt in de *Belgian Gospel Mission* (BGM) “to con-

tinue relief work in connection with their evangelistic work” ten behoeve van de hele Belgische bevolking¹¹¹.

Aangezien de Belgische soldaten nog niet gededemobiliseerd waren, ging de geplande verdeling gewoon door. In totaal kregen honderdtwintigduizend soldaten een kerstpakket van BASEC¹¹². Soldaten die niet in actieve dienst waren, maar wel met de BASEC in contact stonden, kregen via de protestantse legeraalmoezeniers ook een kerstpakket¹¹³.

Veel bescheidener was de financiële ondersteuning die de *Belgian Protestant Relief Committee* verleende. In totaal ondersteunden zij bijna vierduizend Belgische soldaten met niet nader genoemde bedragen¹¹⁴.

- Soldatentehuizen

Na interventie van Harrie Jungbluth bij Koning Albert verkreeg Pierre Blommaert in 1915 toelating om soldatenhuizen van protestantse signatuur op te richten. De Britse *YMCA-huts*, die onder andere in Rouen en Le Havre al door Belgische protestanten gefrequentieerd werden, fungeerden hierbij als voorbeeld¹¹⁵.

106. EDITH FOX NORTON, “When 10,000 Soldiers...”, p. 96; *Id.*, “When the Postman Appears at the Belgian Front”, in *The Sunday School Times*, 1917 (59), p. 587. Dagboek Edith Norton, 15.12.1916 (Evadoc, BEZ, Dagboeken Ralph Norton en Edith Fox, nr. 1122). **107.** *Id.*, “Satan Sifts a Soldier in Two Warfares”, in *The Sunday School Times*, 1918 (60), p. 209; *Id.*, Dagboek, 15.4.1918 (Evadoc, BEZ, Dagboeken Ralph Norton en Edith Fox, nr. 1122); *Id.*, “When I followed Europe’s Finest Orator!”, in *The Sunday School Times*, 1918 (60), p. 639. **108.** *Idem.* **109.** EDITH NORTON, *Ralph Norton...*, p. 146. **110.** EDITH FOX NORTON, “When Service Adjourned to the Wine-Cellar!”, Philadelphia, 1918, p. 358; *Id.*, Dagboek, 19.10.1918 (Evadoc, BEZ, Dagboeken Ralph Norton en Edith Fox, nr. 1122); ELEANOR H. BOYD, “The Bible Conference at Eagles Mere, Pa”, in *The Christian Workers Magazine*, no. 1, 1918 (19), p. 35; CHARLES ELSWORTH PUTNAM, “Missionary Alliance Conference”, in *The Christian Workers Magazine*, no. 1, 1918 (19), p. 36; EDITH NORTON, *Dagboek*, 11.7.1918 (Evadoc, BEZ, Dagboeken Ralph Norton en Edith Fox, nr. 1122). **111.** Notulen *Board of Trustees Belgian Gospel Mission*, 15.11.1918 (Evadoc, BEZ, Stukken *Board of Trustees* : notulen, correspondentie, ledenlijst, nr. 850). **112.** EDITH NORTON, *Ralph Norton...*, p. 148. **113.** EDITH. **114.** *Souvenir of the Farewell Gathering...*, p. 17, 35-36. **115.** Pierre Blommaert aan Harrie Jungbluth, 28.7.1915 en Harrie Jungbluth aan Pierre Blommaert, 3.8.1915 (AVPKB, VPKB, nr. 280); notulen *Conférence de m.m. les Aumôniers belges* (AVPKB, VPKB, nr. 280).

Zij moesten een alternatief vormen voor de seculiere en Rooms-katholieke tegenhangers.

Beide aalmoezeniersdiensten zagen hierin dus een belangrijk instrument om moreel en moraal op te krikken¹¹⁶. Hoewel ze alle twee streken tegen alcoholmisbruik, waren enkel de protestantse tehuizen volledig alcoholvrij. In de Rooms-katholieke tehuizen werd geopteerd voor een beperkte alcoholconsumptie.

De tehuizen waren vanzelfsprekend ook een laagdrempelige poging de soldaten bekend te maken met het protestants gedachtengoed. Dat was ook de insteek voor de BASEC om in 1917 te Londen een eigen soldatentehuis in te richten, gericht op Belgische soldaten met verlof in de Britse hoofdstad¹¹⁷. In Londen was overigens ook de Franstalige YMCA elke maandagavond gereserveerd voor Belgische militairen en vluchtelingen¹¹⁸. Beide initiatieven functioneerden volledig naast elkaar, van enige samenwerking was voor zover bekend geen sprake.

Op 22 april 1918 opende de BASEC een tweede soldatentehuis, ditmaal in Parijs. Omdat geen geschikt 'neutraal' pand werd gevonden, werd deze ingericht op de benedenverdieping van een baptistenkerk

van Arthur Blocher in de *Rue de Lille*, op wandelafstand van het *Gare du Nord*¹¹⁹. Omdat de Nortons van mening waren dat men in Parijs de Franse soldaten niet kon uitsluiten, waren hier soldaten van beide nationaliteiten welkom¹²⁰.

IV. Het Belgisch Protestantisme in het interbellum

Tijdens het interbellum nam de protestantse diversiteit in België nog toe door de komst van de Belgische Evangelische Zending (een voortzetting van de BASEC, maar nu gericht op de gehele Belgische Bevolking), de Methodisten (met financiële steun van de Amerikaanse *Methodist Episcopal Church, South*) en de Pinkstergemeenten. Omdat niet alle protestantse kerken een goede ledenadministratie hadden (ontwikkeld), en bovendien in de ene denominatie kinderen als lid werden meegeteld en in de andere denominatie niet, moet er naar een ander instrument gekeken worden om de groei van het Belgisch protestantisme te meten, namelijk het aantal lokale kerken.

In het interbellum is er bijna een verdubbeling van het aantal lokale protestantse geloofsgemeenschappen te noteren, van 115 in 1909 naar 219 in 1940¹²¹. Hierbij valt

116. EUGÈNE LAVEILLE, *Au service des blessés...*, p. 67-68. **117.** EDITH NORTON, *Dagboek*, 23.4., 30.7.1917 (Evadoc, BEZ, Dagboeken Ralph Norton en Edith Fox, nr. 1122); *Id.*, *Ralph Norton...*, p. 117; *Id.*, "When the Pessimistic Purser Asked Us to Speak", in *The Sunday School Times*, 1918 (60), p. 123. **118.** HUGH R. BOUDIN, "Protestantse burger en legeraalmoezeniers...", p. 20, 26. **119.** EDITH NORTON, *Ralph Norton...*, p. 137; *Id.*, "When the Grenade Put Out the Corporal's Eye", in *The Sunday School Times*, 1918 (60), p. 351; *Id.*, *Dagboek*, 22.4.1918 (Evadoc, BEZ, Dagboeken Ralph Norton en Edith Fox, nr. 1122). **120.** Vertaalde brief M.L. Ricke, 10.6.1918 (Evadoc, BEZ, Soldatenbrieven met datum, nr. 1061). **121.** "Het ontwaken van het protestantisme in het Koninkrijk België (1830-1980)", in *Belgia 2000, De complete geschiedenis van België*, nr. 5, 1984, 87.

op dat de twee grootste en oudste denominaties, BPEK en BCZK, een *status quo* noteerden en de groei vooral plaatsgreep bij de denominaties die in het interbellum zich in België vestigden. Zo telde de BEZ in 1940 inmiddels drieëndertig lokale kerken, de Methodisten twintig, en de pinkstergemeenten elf. De reeds voor de oorlog aanwezige 'open' en 'gesloten' Broeders, een groep protestanten van evangelicale strekking, noteerden een respectievelijke groei van vijf naar negentien en zeven naar zeventien lokale gemeenschappen. Samen staan zij in voor 85% van de groei van het Belgisch protestantisme. Deze groei was men in Rooms-katholieke kringen ook niet ontgaan. Daarom riep aartsbisschop Jozef Van Roey in 1929 zijn dekenen op om een inventarisatie te maken van de omvang van het protestantisme in de diverse dekenaten¹²². Van Roey linkte de groei van het protestantisme onomwonden aan de openheid van de bevolking hiervoor in de eerste jaren na de Eerste Wereldoorlog¹²³.

V. Conclusie

Hoewel een gevleugeld gezegde luidt dat een oorlog alleen maar verliezers kent, kan, zonder afbreuk te doen aan het onnoemelijk leed dat zowel soldaten als burgerbevolking hebben geleden, worden gesteld dat het protestantisme in België in

zekere zin winst heeft geboekt door de oorlog van 1914-1918.

In de eerste plaats was er de realisatie van de eigen aalmoezeniersdienst. Werd dit verzoek in vredetijd nog afgewezen, in september 1914 werd het vrijwel direct ingewilligd. De twee door Pierre Blommaert gevraagde uitbreidingen werden zonder commentaar goedgekeurd. Ook na de demobilisatie bleef de protestantse aalmoezeniersdienst, vanzelfsprekend in gereduceerde vorm, bestaan. Het rooms-katholiek soldatenapostolaat was definitief zijn monopolie kwijt.

Bij de uitbouw van de dienstverlening is, voor zover bekend, slechts op een moment sprake geweest van het actief zoeken naar politieke steun, te weten de interventie van Harrie Jungbluth bij de koning ten behoeve van de protestantse soldaten-tehuizen. Een interventie die succesvol bleek.

Zoals te verwachten viel, was de taakomschrijving van protestantse aalmoezeniers haast gelijk aan die van hun katholieke collega's. Enig vormelijk onderscheid bestond uit de bediening van de sacramenten, die onderling verschillen. Inhoudelijk waren er vanzelfsprekend verschillen door de onderscheiden theologie en liturgie. Toch blijkt nergens uit dat dit soldaten aantrok om de overstap te maken naar het protestantisme.

122. "Notulen vergadering dekenen" (AAM, *Fonds Van Roey, Réunion des Doyens*, 5.1929, I, nr. 37,2). 123. *Idem*.

De protestantse en katholieke aalmoezeniersdiensten zetten zich niet alleen in voor het apostolaat van de eigen soldaten, maar lieten indien de mogelijkheid zich voordeed – niet na andersdenkenden of ‘afgedwaalden’ te bekeren tot dan wel terug te brengen naar de respectievelijke eredienst. Hoewel er zich geen uitgesproken conflicten tussen beide aalmoezeniersdiensten voorgedaan hebben, is voldoende aangetoond dat er wel degelijk onderlinge spanningen en onderling wantrouwen waren.

Naast de eigen aalmoezeniersdienst ontstonden er ook diverse protestantse burgerinitiatieven ten behoeve van de Belgische soldaten. In sommige gevallen gebeurde dit in samenwerking met de aalmoezeniersdienst. Onderling werkten deze burgerinitiatieven niet samen, wat het beeld van een gefragmenteerd protestantisme bevestigt.

De protestantse initiatieven ter ondersteuning van het moreel van de troepen concretiseerden zich in de verspreiding van lectuur, de oprichting van eigen soldaten-tehuizen, het aanvragen van soldatenverloven, correspondentie, al dan niet via oorlogsmeters en -peters, financiële en materiële ondersteuning en de oprichting van protestantse soldatenkringen. Hierbij kon met name de BASEC rekenen op de politieke steun van minister Emile Vandervelde. Dankzij het respecteren van de godsvrede gaven op zijn verzoek Rooms-katholieke collega ministers de nodige

vergunningen af, of steunden zij de diverse protestantse initiatieven. Iets wat voor de oorlog noch in het interbellum in die mate herhaald werd. Uiteraard paste de verleende steun aan de Nortons in de eigen, anti-katholieke, politieke agenda van de socialistische voorman, maar dat zal zeker niet zijn enige drijfveer geweest zijn. De nood van de Belgische soldaat was dermate groot dat hulp uit elke hoek welkom was.

De diverse protestantse burger- en aalmoezeniersinitiatieven leverden een opmerkelijk resultaat op. Uiteindelijk was ongeveer een op tien soldaten lid van de protestantse soldatenkring Bond der Heilige Schriften. Ruim een procent van het Belgische leger uitte zich openlijk als protestant. Aangezien er weinig bekend is over de kerkelijke kleur van de BHS-leden kort na de oorlog, kan geen onmiddellijk causaal verband worden gelegd met de opmerkelijke groei van het protestantisme in het interbellum. Gezien het feit dat een gelijkaardige groei zich niet voordeed in de periode vóór de Eerste Wereldoorlog en deze zich ook niet herhaalde na de Tweede Wereldoorlog is het op zijn minst plausibel te noemen dat de gecombineerde protestantse initiatieven ten behoeve van Belgische militairen tijdens de vier oorlogsjaren 1914-1918 de ontvankelijkheid van een deel van de Belgische bevolking voor het protestantisme hebben voorbereid. Dit kan ook worden afgeleid uit uitspraken van aartsbisschop Van Roey.

De sociale bewogenheid van de internationale protestantse gemeenschap met Belgische militairen, ongeacht politieke of religieuze voorkeur, heeft ongetwijfeld bijgedragen aan een gestaag groeiende acceptatie van de religieuze pluriformiteit

van de Belgische samenleving. Verder onderzoek naar de groei van het Belgisch protestantisme in het interbellum is aangewezen. Hiervoor is meer prospectie naar en een verdere ontsluiting van protestantse archieven in België noodzakelijk.

AALDERT PRINS (°1966), PhD student en academisch assistent Evangelische Theologische Faculteit (Leuven), vakgroep Historische Theologie; consulent publiekswerking en communicatie Evadoc.

Lijst van afkortingen

AAM	Archief Aartsbisdom Mechelen-Brussel
AKLM	Archief Koninklijk Legermuseum
AVPKB	Archief Verenigde Protestantse Kerk van België
BASEC	<i>British and Allied Soldiers Evangelistic Campaign</i>
BCZK	Belgische Christelijke Zendingskerk
BEZ	Belgische Evangelische Zending
BGM	<i>Belgian Gospel Mission</i>
BHS	<i>Bond der Heilige Schriften</i>
BPEK	Bond van Protestants Evangelische Kerken
KB	Koninklijk Besluit
UCJG	<i>Unions Chrétiennes des Jeunes Gens</i>
VPKB	Verenigde Protestantse Kerk van België
YMCA	<i>Young Men Christian Association</i>

